

EGYHÁZ, ISKOLA, EGYHÁZI NEVELÉS

K. NAGY EMESE

habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem

Absztrakt

Az ember természetes törekvése, hogy a mindenség jelenségeit megértse, és közben világgépét kialakítsa, formálja. A létrejött **világgép** olyan elméleti elképzelés, amelyet a megismerés során a világról és annak jelenségeiről alkotunk. Alakítása, befolyásolása pedig a világnézeti nevelés által lehetséges. Ma értékváltásnak vagyunk tanúi, amely szubjektivizmusban, erkölcsi relativizmusban, a cselekvés hiábavalóságának a hirdetésében mutatkozik meg. A nevelés terén újabb és újabb, a társadalom, a politika és a kultúra által eredményezett kihívásokkal kell szembenéznünk. A mindent átszövő, az egymástól különböző nézetek és értékrendek sokféleségének az elfogadása erősen befolyásolja a közgondolkodásunkat. A társadalom kulturális sokfélesége, a faji, etnikai és vallási keveredés változást eredményez. Ebben a mozgásban egyfajta áramlatként figyelhető meg a hit, és ami jelen vizsgálódásom tárgya, a keresztény hit világvizonylatban történő háttérbe szorulása.

Írásom témája az egyház szerepének feltárása a nevelésben. Az egyházzal összefüggő fogalmak meghatározása után rövid történeti áttekintéssel vezetem be a keresztény nevelés elsősorban hazai helyzetét. A téma tárgyalásánál kitérek a lelki nevelés kérdéseire és az alapvető vallási nevelési célkitűzésekre. Befejezőként az egyház nevelésben betöltött szerepéről fogalmazok meg gondolatokat.

Kulcsszavak: egyház, iskola, keresztény nevelés

Bevezetés

Az ember természetes törekvése, hogy a mindenség jelenségeit megértse, és közben világgépét kialakítsa, formálja. A létrejött **világgép** olyan elméleti elképzelés, amelyet a megismerés során a világról és annak jelenségeiről alkotunk. Alakítása, befolyásolása pedig a világnézeti nevelés által lehetséges.

A **világnézeti nevelés** a világról alkotott kép formálójá, az oktató-nevelő munka minden területén jelen lévő tevékenység, és mint Zrinszky fogalmaz (2002), mind ez a világegészre, az ember lényegére és életfeladataira vonatkozó nézetrendszer és szemléletmód tervszerű alakítása, befolyásolása. A világnézeti nevelés feladatainak meghatározása a világnézeti kérdéssel kapcsolatos viták eredményeként jön létre.

A **világnézet** sok vita alapja, mivel összefüggésben van több olyan kérdéssel, mint például az emberi cselekvés, társadalmi tevékenység vagy az osztálybeli hovatartozás. Úgy véljük, hogy a pedagógia számára nem is annyira a tartalmi meghatározás, sokkal inkább a világnézet-alakítás hatékonysága a központi kérdés.

Ma értékváltásnak vagyunk tanúi, amely szubjektívizmusban, erkölcsi relativizmusban, a cselekvés hiábavalóságának a hirdetésében mutatkozik meg. A nevelés terén újabb és újabb, a társadalom, a politika és a kultúra által eredményezett kihívásokkal kell szembenéznünk. A mindent átszövő, az egymástól különböző nézetek és értékrendek sokféleségének az elfogadása erősen befolyásolja a közgondolkodásunkat. A társadalom kulturális sokfélesége, a faji, etnikai és vallási keveredés változást eredményez. Ebben a mozgásban egyfajta áramlatként figyelhető meg a hit, és ami jelen vizsgálódásom tárgya, a keresztény hit világviszonylatban történő háttérbe szorulása.

Írásom témája az egyház szerepének feltárása a nevelésben. Az egyházzal összefüggő fogalmak meghatározása után rövid történeti áttekintéssel vezetem be a keresztény nevelés elsősorban hazai helyzetét. A keresztény nevelés tárgyalásánál kitérek a lelki nevelés kérdéseire és az alapvető vallási nevelési célkitűzésekre. Befejezőként az egyház nevelésben betöltött szerepéről osztok meg gondolatokat.

Fogalmak

Az egyházi neveléssel kapcsolatos fogalmak átgondolása segítségünkre lehet a ma végbemenő, vallási neveléssel összefüggő változások megértéséhez. Gondolataimat a világnézet fogalmának meghatározásával indítom.

A **világnézet** „az a mód és az a felfogás, ahogyan az ember a lét egészéről, a dolgok összefüggéséről és értelméről vélekedik” (Révai XIX. 1926), az „objektív valóság szubjektív képe, visszatükröződése” (Zoltai, 1961), mely általános és lényeges nézeteket tartalmaz, és amelyet az egyén etikai, történeti és társadalmi helyzete nagyban befolyásol. A világnézet azonban nemcsak nézetek együttese, hanem eszmerendszer, életfelfogás és személyes állásfoglalás, egyfajta elméleti viszony a valósághoz, magában foglalva a gyakorlati tevékenységet is.

Mérei szerint a világról alkotott kép és a világnézet minden emberben megbont-hatatlanul összefügg, vagyis világnézetünket jelentős mértékben a **világkép** alapozza meg. A kettő fogalom közötti különbséget pedig úgy értelmezi, hogy a „világkép jelenségekre vonatkozik, a világnézet értékekre. A világkép a tudás kérdése, bár magyarázó elvei nem tudatosak, a világnézet meggyőződés. A világkép agyaga tény, a világnézeté értékítélet” (Mérei, 1948).

A **vallás** egyike a legbefolyásosabb világnézeteknek, mely a természetfeletti jelenségekbe vetett hiten és az emberi élet természetfeletti, túlvilági felfogásán alapszik. Glase-napp (1972) úgy véli, hogy vallásnak azt a – megismerésben, gondolkodásban, érzésben,

akaratban és cselekvésben kifejeződő – meggyőződést nevezzük, amely szerint személyes vagy személytelen transzcendens erők vannak működésben. Befolyása, emberformáló hatása miatt a vele való együttélés és együttműködés elengedhetetlen. Picon szerint (1963) a vallás a gondolkodás egy formája, és milliónyi ember számára, az eszmén innen és túl, egyúttal az élet egy formája is. Zolnay (1983) úgy véli, hogy minden létező és létűnt vallásnak a közös alapja a totemizmus, amely a totemekben (a természeti népektől ősinek gondolt és ezért vallásos tiszteletben részesített növény, állat vagy ezeket ábrázoló tárgy) való vallásos hit. A vallás ilyen oldalról történő megközelítésénél azonban nem határolhatjuk el magunkat attól, hogy ilyenkor az egyes népek, népcsoportok fejlődésének egy adott szakaszát vegyük figyelembe.

A vallás emberi szükséglet, erkölcsi érzet, az emberek viszonya az Istenhez. A vallás mint összetett fogalom magában foglalja Istent mint felsőbb rendű lényt (teológia), a világegyetem eredetét és létezését (a világegyetem metafizikája), az emberek közötti kapcsolatok irányítását (etika, erkölcs), az emberek viselkedését az emberfeletti erővel szemben (szertartások, rituálék, istentiszteletek), a tudást és forrásait (episztemológia) és az élet célját (teleológia) (Thomas, 1997). Mint Kozma fogalmaz (1999), a vallásosság környezetünk kihívásaira adott sajátos válasz, a társadalmi lét szükségszerű velejárója, a kultúra hordozója, és nem utolsósorban az emberi történelem része.

A vallás meghatározza a társadalomszemléletünket, erkölcsi tudatunk milyenségét, az erkölcsi értékek megítélését. Az erkölcs és a vallás szoros kapcsolatban áll egymással, sőt sokszor a vallás alatt nem mitikus világmagyarázatot értünk, hanem erkölcsi elvek átadását. A vallásos ember természetes törekvése, hogy saját képére formálja környezetét. Brink szerint (1977) a vallás teljes átalakításra törekszik, olyan átformálásra, mely az érzést, akaratot és a testi aktivitást éppúgy tartalmazza, mint a gondolkodást. Az egyházi tanítás kiemelt célja tehát annak megfogalmazása, hogy az élet lehetne más, de ezt csak saját magunk változtató erejével érhetjük el. Az értelmi nevelés, a tehetség kibontakoztatása fontos, de nem egyedüli cél a vallási nevelésben. Az egyház lényeges célja a hit hirdetése és előmozdítása korunk társadalmában.

A **hit** az a segítség, amely mintegy kézen fogva az embert helyes útra állítja és elkíséri, amilyen messze kell kísérnie ahhoz, hogy megvédje a tévedéstől (Gilson, 1944). A hit nem hiedelem. A hiedelem ugyanis olyan tudatbeli kép önmagunkról, a világról, amelyet igaznak tartunk, noha nem igazoltuk, és mégis eszerint választjuk cselekedeteink eredményét és módját (Köpeczi, 1980). Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a „hívés” sokszor pozitív szerepet tölt be társadalmunkban, vallásos vagy babonás funkciójától függetlenül.¹

¹ Érdekesítő téma lehetne annak vizsgálata is, hogy a vallásos világnézet milyen tudatformákban hat, milyen hiedelmeket támaszt alá az egyes népcsoportokban és rétegekben.

Az **egyház** szó több értelemben használatos. Jelenti az istentisztelet számára rendelt épületet (templomot), az épületben összegyűlt vallásos közösséget mint a vallásos kultúrába való bevezetés közösségi terepét, de legáltalánosabban használt értelemben a keresztények társaságát.

Témánk meg kívánja, hogy az egyházi nevelés felé egy másik fogalomból, a nevelés fogalmából is elinduljunk. A **nevelés** tudatos, tervszerű, állandó tevékenység, melyet bizonyos cél elérése érdekében hajtunk végre. Napjainkban a nevelés összetettebb és szakosítottabb fogalom lett, mint régen. Egyre inkább jellemzője, hogy kilép az iskola falai közül, és az iskolás életkoron túli nemzedéket és az iskolán kívüli nevelési helyzeteket is érinti. Tágabb értelemben ebbe a fogalomkörbe tartoznak azok a természeti, társadalmi és egyéni hatások is, melyek az alanyt, a mi esetünkben a gyereket, környezetéből érik, és testi vagy lelki fejlődésére – önkéntelenül – befolyással vannak. A nevelés több szintéren (pl. család, iskola stb.) megy végbe, több nevelői célzat (pl. testi, értelmi, erkölcsi nevelés stb.) eredménye, olyan átfogó folyamat, amely a szocializáció része (Kotschy, 2022; Nahalka, 2022). A testi nevelés feladata a test ápolása, míg az értelmi és erkölcsi nevelés a tanítás kérdéseivel, illetve az akarat irányításával foglalkozik.

A **vallási nevelés** mint a szociális tanulás egyik nézőpontja rendszerbe foglalt, tervezett nevelés, hit a világegyetemben és a felsőbbrendű hatalom létezésében, a rituálékban és istentiszteletekben, az egyéni erkölcsi értékekben és az emberi kapcsolatok etikájában, az élet jelentésében és céljában (Thomas, 1997). A vallási nevelés fogalmához tartozik a vallási szocializáció, amely a vallási kultúra tanítása és tanulása.

A **vallásoktatás** a vallásos nevelés legfőbb eszköze, a hitélet kérdéseibe való rendszeres bevezetés, az egyház múltjának és szervezetének ismertetése. A nevelést végző személyek, oktatók elsődleges feladata, hogy „Isten evangéliumát mindenkinek hirdessék az Úr parancsa szerint” (M.k. 16,15), amelynek folyamán olyan erkölcsi elvek átadása történik, amelyek kiterjednek a társadalmi rendre is.

Vallásszükséglet, felekezeti megoszlás

A vallásos jelenségek az emberi lélek, az emberi szellem jelenségei. A vallásos élet egyetemes emberi jelleg. Mivel a történelem során a vallásos életnek valamilyen formája mindenhol kialakult, ezért helytálló az egyetemes humán jelenség meghatározás. Eliade (1984) szerint a személyes vallási élmény lélektani oldalról úgy közelíthető meg, mint a belső és külső világunk legmélyebb – és személyes problémamegoldó lehetőségeinket meghaladó – végső kérdéseinek és ezek egymással való kapcsolatának valamilyen emelkedettebb többletérzéssel járó tapasztalati átélése, tehát az embert meghaladó végső valóságnak, abszolútumnak érzett realitással való találkozás különleges élménye. A vallási szükséglet olyan szellemi keresés, amely saját leglénye-

gesebb, belső kérdéseinkre és így önmagunk lényegére, a világnak és működésének lényegére irányul. Az egyén a kettő kapcsolatát igyekszik megismerni, megérteni, és bekövetkeztekor tapasztalatokat, elkötelezettséget mutat.

Ma Magyarországon a rendszerváltozás, a korszellem-patológiánk által kiváltott különböző kompenzációs folyamatok háttérében egyrészt a vallási szükséglet fokozódása figyelhető meg, másrészt azonban tendenciaként mutatkozik a történelmi vallásoktól való fokozatos elidegenedés. Az utóbbi jelenség magyarázata talán az, hogy a hagyományos vallások merev formái kevésbé vonzóak, ami a keresztyénység számára új kihívást jelent.

A világ az elmúlt néhány évtizedben egyre szekulárisabbá vált. A vallás azonban továbbra is sok ember életének szerves része, és a világ lakosságának 84%-a azonosul valamilyen vallási csoporttal. A világ közel 8 milliárdos népességéből a hívek aránya a következőképpen alakult a főbb vallási irányzatokon belül: keresztyén 31,5%, iszlám 23,2%, vallás nélküli és ateista 16,3%, hindu 15%, buddhista 7,2%, népi vallások 5,9% és más vallások 1%. Az adatokat összevetve a közeli, korábbi években mért értékekkel, a világ keresztyén hívőinek aránya kissé csökkenő, miközben a muzulmánok, a hinduk és az új vallások követőinek száma kissé emelkedő. Az elmúlt 100 évet vizsgálva a legjelentősebb változás a vallással nem rendelkezők és az ateisták számának alakulásában következett be (0,2%-ról 16,3%-ra). A kínai területi vallások követőinek száma jelentősen csökkent, a buddhisták száma és a zsidók száma kissé csökkent (Lipka & Hackett, 2017). Ezek az adatok a vallási hovatartozás számának alakulását mutatják, de nem érzékeltek az adott vallási irányzatokon belüli mozgásokat. Különösen a keresztyénységen belül figyelhetjük meg a hívők jelentős mozgását az egyes felekezetek között. Barret (1982) például arra hívja fel a figyelmet, hogy 1900-ban az összes keresztyén kétharmada Európában és Oroszországban élt, de mára jelentősen megemelkedett az Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában élők száma.

Az utóbbi évtizedben – jelentős társadalmi igényre reagálva – felerősödött a vallási nevelés, fokozatosan erősödnek az egyházak, sőt bizonyos fokig divat is lett egyházi ünnepek, családi események alkalmával templomba menni (Pusztai, 2020).

A vallási identitás keresésénél célszerű meghatározni, hogy kit tekintünk az adott vallás tagjának. A vallásosság tekintetében általában két aspektus alapján tekintünk valakit vallásosnak. Azt, aki betartja a vallása szabályait, és azt, aki rendszeresen jár templomba vagy gyülekezetbe. Vannak, akik a vallásos neveléshez kötik a vallásosságot, de vannak olyanok is, akik szerint a vallás hivatalos felvétele elégséges feltétele a vallásosság meghatározásának.

A 2022-es népszámlálás alapján 9,6 millióan éltünk Magyarországon tavaly október 1-jén, akik közül közel 2,9 millióan vallották magukat katolikusnak, 944 ezren reformátusnak, míg a nem vallásos lakosság száma 1,55 millió fő volt. A 2011-es népszámláláshoz képest visszaesett a bevallottan keresztyén vallásúak száma és aránya,

amiben a társadalom idősödése és a koronavírus-járvány miatti korlátozások (pl. személyes vallásgyakorlási lehetőségek korlátozása) is szerepet játszhattak egyéni, személyes okok mellett. Ugyanakkor torzíja az adatok értelmezését, hogy a lakosság 40%-a nem válaszolt a vallási hovatartozással kapcsolatban feltett kérdésre, vagyis a magyarok 60%-a által megismert adatokból tudunk csak következtetéseket levonni Magyarország vallási összetételére. Azonban akik válaszoltak a kérdésre, azoknak a 72%-a keresztény vallásúnak mondta magát, 1%-uk nem keresztény vallásúnak (összesen 73%-uk vallásos), illetve 27%-uk nem tartozott vallási közösséghez, felekezethez 2022-ben (nem voltak vallásosak). Tendenciaként jelentkezik a különböző szekták terjedése, de hangsúlyozni szeretném, hogy ebben az összefüggésben maga a szekta szó nem az eredeti jelentésére vonatkozik, vagyis a keresztény egyházból kiváló kiségyházakra, hanem valamiféle szélsőséges vallási mozgalomra. Elszigetelődésük tudati jellegű, saját értékrendet és törvényt követve, védekezve azok ellen a társadalmi körülmények ellen, amelyekhez nem tudnak alkalmazkodni.

A vallási felekezetek száma és a hívek arányának változása az egyes vallási csoportokban részben a vallási nevelés különböző szintű sikerének – sikertelenségének – az eredménye. A nem vallásos emberek számának jelentős emelkedése a vallási hitet romboló hatásoknak tulajdonítható. Ezek gyakran politikai erők – mint például a kommunizmus – által támogatottak. Korunk problémája, hogy az ifjúság egyre nagyobb számban fordul el a vallástól, és egyre nagyobb problémaként jelentkezik a hittel szembeni közöny. Az ifjúkort társadalmi méretekben a vallásosság alacsony aránya jellemzi, aminek egyik magyarázata, hogy ebben a korosztályban az élet más kérdései kerülnek az érdeklődés előterébe.

A régi kereszténységben a vallást majdnem úgy kezelték, mint a népek egységének legfőbb princípiumát. Ma természetes igényként jelentkezik a **pluralizmus**, a különböző csoportok egymás mellett élése. A népek egymáshoz vonzódása, amely a demokratizálódásból ered, előmozdítja a különböző szellemi családok egységét. Úgy gondolom, hogy ma a pluralizmus nem elkerülendő rossz, hanem olyan tény, amely létezik, és bárki szabadon döntheti el hovatartozását anélkül, hogy elidegenedne a közösségtől, vagy büntetnék érte. A probléma inkább abban áll, hogy a semlegesség sokak szerint „értéksemlegességgel” esik egybe. Mihály Ottó (2000) mutat rá arra a tényre, hogy az oktatási rendszer egészében korábban egységesnek vélt erkölcsi szocializációt az alkotmányos pluralizmus szétbontotta, teret adva az eltérő világnézeti, erkölcsi felfogások jegyében szerveződő iskoláknak. A pluralizálódás a rendszerváltozás után a hitoktatás iskolai keretekben való megjelenésében, illetve az egyházi iskolák újraindításában mutatkozik meg. Hazánkban az iskolák összlétszáma több mint 3500. Az egyházi általános iskolák aránya 9,4 százalékról 17,1 százalékra, a középfokú intézményeké 10,4 százalékról 25,2 százalékra nőtt 2010 és 2020 között. Míg más országokban (pl. Amerikai Egyesült Államok, Nyugat-Európa országai) a felekezeti iskolák

iránti érdeklődés csökken, addig hazánkban – a rendszerváltásnak köszönhetően – ez a tendencia nem tapasztalható, sőt ma a nem hívők körében is gyakori kíváncsisággal jelenik meg, hogy gyermeküket jó hírű egyházi iskolába járassák. A pluralizmus sajátos iskolaügyi problémája az állami (önkormányzati) iskolák semlegessége. Talán érdemes megemlíteni, hogy a hatvanas évek elején egy érdekes jelenséggel találkozhatunk. Külön világnézeti tantárgyként jelent meg a középiskolákban a „világnézetünk alapjai” tantárgy, melynek középpontjában nevelésméleti szempontból az a kérdés állt, hogy mennyire lehet ezt a tantárgyat a korábbi világnézeti vonatkozású tanulmányok szintézisévé tenni.

Magyarországon a rendszerváltozás után az egyházi oktatási intézmények újrakezdésével újra megindulhatott az iskolai kereteken belüli hitoktatás. Ezek az iskolák mégis eltérnek a régi felekezeti iskoláktól, mivel a régi iskolák keresztyén, pontosabban vallásos világban működtek. A kapukat újra megnyitó, hitre nevelő egyházi iskolákban azonban most az oktatás egy **szekularizált** világban megy végbe. Ez a régi, vallásos környezetben nem ütközött akadályba. Ma azonban a csábítás, az elhúzó erő nagy. Nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a keresztyén iskola önmagában jó vagy rossz. Tény, hogy ezek az iskolák a múltból táplálkoznak, annak tanulságaiból élnek, ugyanakkor jellemzőjük, hogy nem akarják átvenni a modernségben a vezető szerepet.

A fent leírtak új fejezet nyitnak a hitoktatásban is.

Történeti áttekintés

Európa

A teológia, azaz a hitről szóló tudomány a 9-10. századra, a skolasztika korára vált szükségessé, és ezzel a vallásról, hitről szóló oktatás kezdetét vette. Később a vallásoktatás számára a legnagyobb kihívást a tudományok ébredése jelentette, mivel fokozatosan egyre több, addig meg nem magyarázható jelenségre kaptak választ a kor tudósai. Innentől fogva ez határozta meg a vallásos hit alapviszonyát a tudományokhoz. Természetesen a tudományt minden esetben a korabeli tudományok színvonalával kell jellemezni. Emiatt következhetett be például csak a 18. század végén, illetve a 19. század elején Aquinói Tamás „istenérvek”-elméletének megdöntése, mivel a mozgásnak a belső, az anyagban rejlő okát akkorra tárták fel.

Az inkvizíció alkalmazásáig az egyház minden tudományos felfedezést, amely elmentésbe került tanításával, irtani igyekezett. Ezek után a duplex veritas elmélete vette kezdetét, melyet azonban a tridenti zsinat eretnekségnek kiáltott ki.

A kapitalizmus korai szakaszában egyre több olyan nézet látott napvilágot, amely szerint a hittételek összeegyeztethetetlenek a józan ésszel. A kor filozófusai a materialista világnézet ateista következtetéséig is eljutottak. A vallásos embert azonban gondolkodóba ejtette a nem vallásosok élete. Gondoljunk például Rousseau-ra, aki fenntartással fogadta Holbach ateizmusát.

Fordulatot a polgári társadalom jelentett. A vallás újra előtérbe került, és egyre inkább összefonódott a polgári ideológiával, miközben igyekezett a természettudományok terén elért fejlődést elismerni és értékelni.

A jelenkor új fejezetet nyitott a hitoktatásban. A katolikusok számára XII. Pius pápa 1951-ben, a Szentszéki Tudományos Akadémián elmondott beszéde a követendő utat a következőképpen jelölte ki: a kor szelleme, a tudomány kihívást jelent a vallási nevelés számára.

A különböző felekezeteken belül azonban fokozatosan eltérő irányzatok jelentek, jelennek meg a hit oktatásával kapcsolatban. A **katolikus** teológia felfogását követve a hangsúlyt a hit és a tudás összeegyeztetésére kell helyezni, de vannak irányzatok, amelyek a hit és a tudás összeegyeztethetőségét elvetik. A **modernizmus** szerint például Isten léte bizonyíthatatlan, mivel túl van a tapasztalat, a tudományos megismerés körén. A modernisták tulajdonképpen a kettős igazság elméletét újítták fel, sőt az egyik irányzat, az újkantianizmus a dekadens polgári filozófia irracionalista irányzatához kapcsolódik. De új irányzatként említhetném a **neopozitivistákat** is, akik vallásos élményeiket bizonyíthatatlanságuk ellenére is létfontosságúnak tartják.

A **protestáns** hit védelme a teológiai vitákban teljesedik ki. Luther egy alkalommal azt mondta, hogy „...az egyháznak reformra van szüksége, ami nem lehet egyetlen ember, pápa, sem a kardinálisok műve...m ég csak nem is a keresztyén világé. Ellenkezőleg: ez olyan munka, ami egyedül Istenre tartozik” (Resolutiones..., 1518). A reformátorokat munkájukban az a meggyőződés vezérelte, hogy az Egyház reformja nem az ő művük, hanem Istené. Mivel a reformáció számára a hit az egyedüli üdvözítő, ezért a tudományok irányításában nem mutatott olyan merev dogmatikus álláspontot, mint a katolikus egyház. A reformáció nem azt jelentette, hogy az egyház élet feletti uralmát elvetik, hanem ennek az uralomnak a formáját másikkal cserélték fel. Lendvai (1987) „A magyar protestantizmus 1918–1948” című kötet bevezetőjében mutat rá arra, hogy a reformáció hazánk számára különösen azért volt fontos, mert ez az időszak volt a magyar kultúra első nagy identitáskereső korszaka.

Németországban érdekes folyamat ment végbe a múlt században. Olyan jelenséget kívánok megemlíteni, amellyel a kor katolikus sajtója is sokat foglalkozott. Ez a jelenség a tőketulajdonnak és vállalkozásnak, valamint a modern vállalatokban alkalmazott munkásság tanult felső rétegeinek, különösen a magasabb műszaki vagy kereskedelmi előképzettségű személyzetnek a túlnyomóan protestáns jellege. Ennek az arányeltolódásnak az lett a következménye, hogy a protestánsoknak jobb, míg a katolikusok-

nak rosszabb lett az anyagi helyzete. Mi a magyarázat erre? A katolikusoknak a tőkés vagyonszerzésben való kisebb részesedését elsősorban iskolaválasztási szokásaikkal, értékeikkel lehetett magyarázni, vagyis azzal, hogy a katolikus szülők humán és nem reálgimnáziumokat, míg a protestáns szülők más, jobb minőségű tanintézeteket választottak gyermekeik számára. Ennek eredménye a fent említett felsőoktatásiintézmény-választás közötti eltérés lett, mely a vagyoni helyzetben való eltérés különbségét vonta maga után (Weber, 1995) a protestánsok javára.

Magyarország

Hazánkban a 19. század végén jelentkezett először gondként a szekularizáció. Schönvisner János például az egyházi áldás mellőzésének terjedésére, Zsilinszky Mihály az arad-békési egyházmegye vallástalanságára, Baltik Frigyes kerületi püspök az elégtelen bibliaolvasásra, Kapi Béla dunántúli püspök a jogszabályok és szabályrendeletek sokaságának a veszélyére hívta fel a figyelmet, ami részben az (evangélikus) egyháztagok elvilágiasodásának és közönyének a következménye volt (Ottlyk, 1965).

Tavaszy Sándor, a „dialektika teológia” magyar híve, felismerte a problémát. A probléma eredőjének az új európai tudományos felfogást, a felvilágosodást jelölte meg. Ez a modern tudományos beállítódottság nemcsak általában a tudományok számára volt fontos, hanem a vallásos világnézet és a teológiai gondolkodás számára is. Célja ezért a rendíthetetlen hit és a liberális kritika által gyengített bibliai szövegek hitelének visszaállítása lett (Gál, 1987).

Vallásbefolyásoló tényezőként jelentkezett az államosítás. 1945 után a politikai vezetés, hazánkban éppúgy, mint a többi szocialista országban, az egyház ellenállásának megtörését tűzte ki célul. Ekkor egy érdekes helyzet állt elő: nem az egyház és az állam különválása, hanem épp ellenkezőleg, az egyházak államosítása következett be. Az egyházak a politikai párt diktatúrája alá kerültek, és elvesztették pénzügyi függetlenségüket. Ezzel a demokratikus egyházirányítás megszűnt (Kozma, 1992), vallásoktatás pedig csak a templomokban folyt. Az egyházak igényének megfogalmazása az állammal szemben sürgetővé vált. A református egyház például azt kérte, hogy az állam vegye figyelembe azt, hogy az egyház és az állam viszonyára nézve a református egyház azt a megoldást tartja helyesnek, amit a „szabad egyház, szabad állam” jelszó fejez ki, vagyis az egyház szabadságot kért munkájához az államtól, valamint azt, hogy az állam az egyházak tanításával szemben legyen neutrális, polgárait pedig ne kényszerítse semmiféle hitre vagy hitetlenségre (Bolyki–Ladányi, 1987). Az államosítás gátat emelt az egyház oktató, kultúraközvetítő szerepének is.

A II. világháború végéig az iskoláskort tekinthetjük vallási szempontból a legmeghatározóbb életszakasznak, amelyet a vallásos élet iskolai és közösségi ellenőrzése, irányítása segített. Ekkor a gyerekek rendszeres vallásgyakorlása nem ütközött nehéz-

ségbe, hisz az iskolákban az órák előtti és utáni közös ima, a hitoktatás és a vallásos rendezvények alkalmat adtak erre. A háború után ez a helyzet megváltozott, az iskolák más szerepet kaptak, és a vallásgyakorlás lassan kivonult az iskola falai közül – összszegi Bartha (1992). 2013-ban azonban változás következett be, és az állami fenntartású iskolákban kötelezően választható tantárgy lett az etika vagy a hit- és erkölcstan.

A kérdés az, hogy mi a szerepe a keresztény hitfelekezetnek ma a közoktatásban. Az egyházak és az államok viszonyának négy típusát különböztetjük meg Európában. Az egyik modell az államegyház, amikor az egyház az államszervezet részeként működik (északi országok, Anglia). Egy másik változat alapján a „katolikus” országokban az egyházat leválasztották az oktatásról. Ezekben az országokban a közoktatást államosították (pl. Franciaország), és az iskolák az állami és önkormányzati iskolák előírásait követik (pl. Spanyolország). A harmadikban, az Egyesült Államokban kialakult modellt követve, az egyházi iskolák a helyhatóságok által fenntartott iskoláktól elkülönültek. Az utolsó modell a kelet-európai ortodox egyházak által követett út (pl. Oroszország), ahol az egyház államosítása végbement, de az államszervezet demokratizálása elmaradt, vagyis diktatúra érvényesült az egyházi funkciók tekintetében is.

Hazánkban 1948 előtt az intézmények az egyházhoz tartoztak tulajdonjogilag, az irányítási szerep azonban az államé volt. Ez a helyzet részben annak volt tulajdonítható, hogy már a Habsburg-uralkodóház is törekedett az államosításra (államegyházi viszony), majd a kiegyezést követően Eötvös és Trefort törvényei által, a közoktatás modernizálásának címszava alatt a teljes államosítás következett be.

A rendszerváltozás után a hazai pedagógiának és oktatásügynek többpólusú, az elmentés nevelési-képzési igényeket nyilvánosan is megfogalmazó, azok érvényesítéséért politikai, szakmai ideológiai és érdekérvényesítő harcokat folytató legitimizációs mezővel kell megküzdenie.

A keresztény nevelés, vallásoktatás feladata

Van-e keresztyén pedagógia, amit közvetíteni kell? Mondhatjuk, hogy az iskola falai között lehet keresztyén és nem keresztyén szellemű oktatás. Ebben az esetben azonban meg kell határozni, hogy mit értünk keresztyén szellem alatt. A keresztény nevelés ma leginkább elfogadott céljait a National Council of Churches of Christ fogalmazza meg, miszerint a keresztény nevelés célja, hogy ráébressze az embereket Isten létezésére, és keressék a szeretetet Jézus Krisztusban. Hűséggel és szeretettel éljenek a végső-ig, hogy önmaguk tudatára ébredjenek, és arra, hogy mit jelent emberi mivoltuk. Felnőni mint Isten fiai, mint a keresztény közösség tagjai. Minden kapcsolatukban éljenek Isten lelkében, teljesítsék a mindennapi tanítványi kötelezettségüket a világon, és maradjanak meg a keresztény hitben (Cully, 1963). Chardin (1955) azt vallja, hogy

a keresztény adottság előttünk áll, és helye megvan a világ többi valósága között. Központjában egy személyes Isten áll, a Gondviselés-Isten, aki gondosan vezeti a mindenséget, és a Kinyilatkoztató-Isten, aki az értelem síkján és útjain keresztül érintkezik az emberrel.

A fent megfogalmazott célok közvetítése napjainkban újra erőre kapott, bár erős a küzdelem, mivel korunk erkölcsi válságtól szenved. Ez a válság óhatatlanul elének vetíti a vallási nevelés feladatait. A régi, polgári erkölcsi normák letűnőben vannak, és új, a modern kor szellemével átítatott erkölcsi **normák** kialakulása vette kezdetét. A civilizáció technikai eredményei az ember képességeit befolyásolják. Életformánk átalakul, megváltozik, amelynek eredménye a jóléti társadalmak létrejötte. Ennek a pozitív változásnak azonban sok negatív kísérője van. Gyakoribbak a lelki zavarok, torzulások. A vallásos szemléletet a tudományok fejlődése egyre jobban kiszorítja, és mint új világnézet lép annak helyébe. Ennek hatásaként a civilizációnak az a formája, amelyet tudományosnak, technikainak, iparinak vagy városinak nevezünk, gyakran elvonja az emberek figyelmét az isteni dolgokról, és hatására kevesebbet törődnek a vallás ügyével. A tudományok fejlődése, az erkölcsi normák átalakulása miatt új cél fogalmazódik meg a hitoktatás számára: a vallásos világnézet, a vallásos tudás visszaállítása, erősítése.

A vallási nevelés iránti igényt az magyarázza, hogy a vallásos ember a nem valósággal szemben egyfajta morált tudhat magáénak, amiben az egyház erkölcsnorma-közvetítő hatásának jelentős szerepe van. A vallási nevelés ezt az erkölcsöt a vallásos világnézet feltételének tekinti, és mindenkire nézve kötelező érvényű normarendszerrel támasztja alá. A vallásosnak nevezett tudás, magatartási minták és értékrend tradicionális kultúrákkal épülnek össze. Az egyházak az erkölcsi normák és a kulturális örökség hordozói, amelyek feladata a gyerekek nevelésében, személyiségük kifejlesztésében való segítségben fogalmazódik meg. Az oktatás nemcsak a tananyag, hanem a kultúra átadása is, annak a kultúrának az átadása, amely az irodalom és a művészet mellett környezetünk, értékeink rendszere is. A nevelés központjában az ember személye áll, és az egyházak célkitűzéseinek megfelelően a feladat az emberi személyiség kialakításában való közreműködés.

A személyiség kialakításának, az erkölcsi életre nevelésnek színtere az **iskola**, mely vagy felekezeti, vagy állami (önkormányzati), vagy alapítványi fenntartású iskola lehet. A különböző tantárgyak mindhárom iskolatípusban lehetőséget adnak a műveltség átadására. A tudás a világról, az életről, a kultúráról és a történelemről a tantárgyakba építve, azokban megjelenve ad lehetőséget a gyerekek szemléletének kialakítására, formálására. Mindhárom iskolatípus ismereteket közöl, nevel, szemléletet közvetít, vagyis világnézetit nevelést folytat. Gondolatokat közvetít az élet céljáról, az ember eredendő szabadságáról, társas természetéről, hisz a kultúra és az erkölcs dolgaiban az iskolai környezet meghatározó, és az iskolában kapott ismeretek alapján gyűjtik a

tapasztalataikat a gyerekek és a fiatalok. Az iskola alapvető törekvése a kultúra közvetítésén keresztül az általános emberi képzés. A vallásoktatás ebbe a környezetbe illeszkedik bele, és ezeknek a feladatoknak a megvalósulását segíti elő.

Milyen kérdésekkel kell hogy foglalkozzon az iskola ahhoz, hogy embert formáljon, neveljen, értékrendet, szemléletet, **világnézetet** adjon? Elsősorban vizsgálnia kell, hogy az egyéni öröm elegendő emberi cél-e, és azt, hogy milyen módja van ez emberi szabadságnak. Vizsgálnia kell továbbá, hogy a minket körülvevő világ állandó fejlődésben van-e, vagy már befejezett, és hogy a társadalom, amelyben élünk, megfelelő-e számunkra. A kérdés csupán az, hogy mindezt az iskola kiforrott világnézet vagy világnézeti semlegesség talaján teszi-e. Az iskola ugyanis a világnézet alakulásában azáltal játszik szerepet, hogy befolyásolja a tanulók világképét, mivel „a világkép kialakítása, a világnézet formálása az iskola alapvető feladata” (Mérei, 1948). A rendszerváltozás előtt a világnézet direkt tanítása követelmény volt, amelyhez a tananyagot úgy kellett kiválasztani, hogy egységes, a rendszernek megfelelő világkép alakuljon ki. Ma az önkormányzati iskolákban világnézetileg semleges oktatás folyik. De vajon van-e világnézetileg semleges, „világnézetmentes” iskola? Talán egyetérthetünk Tomka (1992) azon állításával, hogy „a különböző világnézetű tanárokat alkalmazó, azaz egészében világnézetileg egy irányba sem elkötelezett iskola a plurális társadalom szerkezetének és a vélemények sokféleségének visszatükröződése” (e sorok írója ezt érti világnézetileg semleges iskolán).

Ha egyetértünk Tomka azon állításával, miszerint a vallás a kultúra háza, az emberi történelem része, kódrendszer, ismeretanyag; másfelől: egy meghatározott közösség jellegzetes világértelmezése, értékrendje, hite, intézményi rendje, akkor azzal is egyet kell értenünk, hogy az emberek természetes törekvése a vallás tanítása.

A **hit** oktatása a családban kezdődik, majd a hittanórákon kap megerősítést, de a világnézeti iskolák újraindításával a mindennapi iskolai oktatáson belül is megvalósulhat. Az önkormányzati iskolákban a hittanórákon történő oktatásnak a jellegzetessége, hogy a tanulók csak a nagyobb egyházak tanításait ismerhetik meg, és a kisebb történelmi egyházak nem kapnak terepet az iskolai hitoktatásban.

A hitoktatás feladata egyrészt a hit és az érték átadása, másrészt a kereszténység és a vallás megismertetése. A **felekezeti oktatás** feladata, hogy keresztény alapokon álló képzést nyújtson, valamint olyan tudást közvetítsen, amely alkalmassá teszi az egyént a technikai és tudományos ismeretek által meghatározott világban történő eligazodásra. A tudásfelhalmozás és a képzés mellett elsődleges a teljes személyiség kifejlesztése, hisz az ember viselkedését, tetteit, magatartását az határozza meg, hogy milyen az értékskálája. Az embernek van végső értéke, amelyből kiindulva a többit megítéli. Azt kell elérni, hogy a gyermekek a nevelés során önmaguk számára valós igényeket fogalmazzanak meg.

Vallási devianciák

Tendenciaként tapasztaljuk, hogy tömegek esnek vallási közömbösségbe, keresnek más utat hitük kifejezésére. Olykor úgy tűnik, mintha a keresztény hitet a pogányságnak valami régi-új formája fertőzné meg, a babona és a mágia. A babona nem vallás, hanem irracionális vallásos hit vagy gyakorlat. Ezt a meghatározást azonban mérlegelnünk kell, mivel gyakran megtörténik, hogy ami az egyik embernek vallás, az a másiknak babona – gondoljunk a bennszülöttek vallásaira – vagy mágia (Jahoda, 1975). A kozmológia vagy következetes világszemlélet alkotórészét képező babona összefügg a pogány vallások eltérő formáival. Egy időben ezeket a vallásokat egyszerűen babonának tekintették, de ma már egymás kultúráját tisztelve a nyugati világ nem akarja mindenáron ráerőlteti eszméit és értékeit másokra. Frazer (1993), aki *Az Aranyág* című könyvében arra tesz kísérletet, hogy felvázolja az emberi gondolkodás fejlődését a mágia és a vallás egymást követő fokain keresztül a tudományig, a mágiát úgy határozza meg, mint a természeti törvények hamis rendszerét, és téves magatartásszabályát. A mágiát hamis tudománynak, terméketlen művészetnek jelöli. A mágikus gondolkodás szerint nincs Isten, akitől az ember sorsa és a természet menete függ. Gyakran megesis az is, hogy a Fényt, mely a halálközeli élmények egyik jellegzetes komponense, egyesek Istennel, Jézussal azonosítják (Ács, Pilling & Zatik, 1992). Moody (1975) is úgy véli, hogy azok, akik neveltetésük és meggyőződésük szerint keresztények, ezt a Fényt Krisztussal azonosítják, ezért párhuzamot vonnak a Bibliával, hogy állításukat bebizonyítsák.

Melyek azok a veszélyek, amelyekkel a hitoktatóknak szembe kell nézniük munkájuk során? Az első csoportba azok az erkölcsi természetű veszélyek tartoznak, amelyeket a környezet alakít ki, hisz a fiatalok többsége ma nem tartja szükségesnek a vallási követelményeknek való megfelelést. Ez adódhat kényelemszeretetből, akaratgyengeségből, kudarcból, bátortalanságból, engedékenységből. A vallási élet elszegényedéséhez vezethet az is, hogy a hiányzó vallásosság és a gyermekkorban elmaradt vallási tapasztalatok életformáló hatásúvá válnak. Bár nincs sok olyan fiatal, aki határozottan tagadja Istent, azok száma is kevés, akiknek a hit életük középpontjában áll. A többség e között a két pólus között helyezkedik el egy nagyon sokféle változatot mutató skálán. Nem értik az egyház jelképrendszerét, mivel nincsenek a **jelkép** szociokulturális hátteréhez kapcsolódó, a jelképhez tartozó vallásos élményeik, és hiányoznak a teológiai ismereteik is. Ha egy fiatal elfordul a vallástól, ez a jelenség azért is létrejöhet, mert úgy érzi, hogy kényszerítik a vallás gyakorlására.

Alapvető nevelési feladatok

A képességek felszínre hozásában, a tehetség kibontakoztatásában jelentős szerepet játszik a motiváció, a kreativitás és az intellektus. Ezek befolyásolója a család, az iskola és a helyi társadalom mellett a hitoktatás közvetítője, vagyis az egyház. Az egyházak iskolafenntartó, szociális-diakóniai és missziós tevékenységet látnak el.

A vallási nevelés alapvető feladata olyan keresztyén, keresztyén fiatalok nevelése, akik ismereteik birtokában elsődleges célként **személyiségük gazdagítását** tűzik ki, miközben másoknak szolgálnak úgy, hogy azok lelkiismereti meggyőződését nem sértik. Az alapfeladatok között szerepel a **valláspedagógiai munka**, a hit, a remény és a szeretet átadása, amely a tanulók személyiségének alakításán, hitéletük megalapozásán fáradozik. A világnézeti nevelés a tőle alig elválasztható erkölcsi nevelésben gyökerezik. Arisztotelész a Nikomakhoszi etikájában mutat rá arra, hogy „erkölcsössé némelyek szerint természet, mások szerint szokás, ismét mások szerint tanulás útján lesz az ember. Ami a természetet illeti, ez nem rajtunk áll, ... az viszont alig hihető, hogy a szó és a tanítás minden emberre hatással van; éppen ellenkezőleg, arra van szükség, hogy a tanítvány lelke a szokás erejével már eleve mintegy művelt legyen oly irányban, hogy erkölcsi alapon érezzen gyönyörűséget vagy utálatot” (Arisztotelész, 1971).

A nevelés során fontos helyet kap a keresztyén **erkölcs és életvitel** megismertetése, a hitéleti szokások kialakítása. Nem kiforrott azonban az egységes erkölcsi elvárás felállítása, mivel a társadalom sokfélesége miatt a gyerekek is sokféle hatásnak vannak kitéve.

A nevelés során a tanulónak lehetőséget kell adni **képességei, készségei** kibontakoztatására, az önművelődésre való igény kialakítására. Fel kell ismerni a tehetséget, a lemaradókat pedig fel kell zárkóztatni társaikhoz. Az önképzés, önismeret, önfejlesztés a fentiek velejárója.

Az egyházi **kultúra** közvetítése az egyházi kultúra tanító szerepének ismertetésén keresztül történik. A művészek, tudósok hithez, egyházhoz való viszonya, a gondolkodásra, a szellem fejlődésére gyakorolt hatása a műveltség velejárója. Az elmúlt korokban a kulturális hagyomány jobban kedvezett a hit továbbadásának, mint ma. A keresztyén hitnek új magyarázati és kifejezési formákra van szüksége ahhoz, hogy minden elkövetkező kultúrában gyökeret verhessen, hisz korunk emberre új kérdéseket tesz fel az élet értelméről és értékéről. Korunkban a hagyományos kultúra olyan mértékben változott meg, hogy egyre kevésbé lehet rá támaszkodni. A gyerekeket körülvevő tömegkommunikációs eszközök a bennük megfogalmazott kérdéseket alakítják, formálják, hatásukra világpolgárrá lesznek. Ezek az eszközök nagy hatással vannak a keresztyén életre mind a tanítás, mind az erkölcsi szemlélet és gyakorlat terén.

Az **egészséges életmód** megalapozásának egyik útja a test és lélek harmóniájának megteremtése. A közösségi élet gyakorlásában elengedhetetlen a kritikai szellem kialakítása. A **magyarságtudat**, a hazaszeretet, értékeink, kulturális örökségeink megismerése szintén fontos feladat.

A gyerekeket nagyon sok jó és rossz hatás éri. A nevelés célja a káros hatások kiszűrése és a jók erősítése. A káros hatások a személyiség torzulásához, fegyelmezetlenséghez vezetnek. Bár meg kell tanítani a világban való eligazodást, az alapvető cél az identitás, az értékek megőrzése.

A pedagógus, hitoktató, szülő

A hitoktatás a megújulás útjára lépett. Keresi a vallási igazságok kifejezésének új módját, és lehetővé teszi, hogy az eltérő kultúrákkal rendelkezők számára a nehezen lefordíthatóvá tehető dolgokat befogadhatóvá tegyék. Az egyház vallja, hogy a világi személyeknek, pedagógusoknak fontos szerepe van az egyház életében és a nevelőmunkában. Ez azért is igaz, mert az élet szocializáló hatása erősebb, mint a nevelő szándékú szocializáló hatásoké. A szociokulturális környezet a gyermek szocializációján keresztül jut az iskola falai közé, és erősebb, mint az iskola szocializációs ereje.

A II. világháború után a hagyományos vallási (iskolai) oktatási rendszer fokozatosan világi oktatási rendszerre alakult át. A folyamat egyrészt azért következett be, mert az állam elrendelte, hogy minden gyermek vegyen részt egy olyan világi tárgyat tartalmazó tantervi oktatásban, amelyet a hagyományos vallási iskolákban nem biztosítanak, másrészt a politikai változások következtében a szülők elfogadták azt a nézetet, hogy a hagyományos vallási oktatás többé már nem nyújt megfelelő felkészítést a fiataloknak egy modernizálódó társadalmi-gazdasági rendszerbe való belépéshez. Ez a felfogás oda vezetett, hogy szükségessé vált a megszűnő vallási iskolák helyett egy olyan kiegészítő vallásoktatás (hittan), amely a napi képzést a nem vallási tárgyú, világi oktatás kiegészítőjeként valósította meg. Az állami iskolákban ma világnézeti-leg semleges oktatás folyik. Úgy gondolom azonban, hogy a rendszerváltozás pozitív változást hozott ebben a tekintetben. A politikai rendszer nem akarja a pedagógusokat mint a kultúra és világnézet közvetítőit a saját képére formálni. A **pedagógusnak** lehet saját meggyőződése, eltérő **világnézete**.

Milyen legyen a pedagógus? Legyen nyitott mindenre, képezze magát, olvasson, művelődjön, hogy ezzel is segítse saját mindennapi munkáját. Legyen pontos, alapos. Élete legyen példamutató, hisz minden pillanatban értéket közvetít. A belőle kisugárzó példahatás a nevelésben meghatározó. A fiataloknak szükségük van olyan felnőttekre, akik tekintélyüket észszerű határok között érvényesítik: nem helyes, ha túlzottan rájuk hagynak mindent, de a tekintély túlzott érvényesítése is éppen olyan káros lehet.

A lelkipásztorok tanító feladata erkölcsi téren a hitoktatásban és a prédikáció útján valósul meg, amely a keresztyén erkölcs nemzedékről nemzedékre történő átadásának alapja. Mint a hit közvetítőjének, meg kell találnia a helyes mértéket a gyermek természetéhez, fejlettségéhez való alkalmazkodás, a helyes magatartásra szoktatás és az erkölcsi elvek, normák tanítása, tudatosítása között.

A vallásos nevelést össze kell egyeztetni az állammal és a civil társadalommal. Észre kell venni, hogy az együttműködés alapja a közös megbecsülés, hisz mindkét fél feladata az ember szolgálása. A nevelő személye döntő fontosságú. A hitet, értékeket, magatartásformákat nem lehet egyszerűen tanítani. A tanár és diák között kölcsönös bizalomnak kell megnyilvánulnia ahhoz, hogy a gyerek elfogadja az útmutatást, és nyitott legyen a nevelésre.

Kinek a feladata elsősorban a gyermek nevelése? A szülőé. A szülő joga és kötelessége gyermeke neveléséről és oktatásáról – hitoktatásáról – gondoskodni. Az a hitoktatói tevékenység, amely a családokon belül folyik, különleges adottságokkal rendelkezik, és semmi egyébbel nem helyettesíthető. A gyerekek egész életére döntő hatással lehet, ha az alapvető keresztyén igazságokat és a keresztyén élet kérdéseit a szeretettel és tisztelettel átitatott családi légkörben dolgozzák fel. Ez azért is fontos, mert a vallás felé fordulás önmagától, belső szükségsszerűségből megy végbe, külső befolyások csak fogékony életszakaszban, gyermekkorban tudnak nagyobb hatást kifejteni.

Összefoglalás

A zsidó-keresztyén örökség ismerete a civilizáltság, az általános műveltség alapja, amelyet mindenkinek illik ismernie, függetlenül attól, hogy hívő vagy ateista, egyháztag vagy sem. Az ifjúság tagjai, ha megkapják a lehetőséget a hitre, a hitoktatásra, ha megkönnyítik szabad hitvallásukat, a hitben való elmélyedésüket és tanúságtételüket, tisztelettel fognak viseltetni családjuk, környezetük, minden kormányzat iránt, bármilyen ideológiát és elveket valljanak is.

A körülöttünk lévő világnak és benne minden életnek alapigazsága, hogy elmúlik. A faj és benne az emberi faj is csak akkor marad fenn a világon és lesz a fejlődés továbbépítője, ha a ma élő nemzedék újat állít maga helyébe. Haladás azonban csak akkor következik be, ha a sajátjánál értékesebb világot ad át egy önmagánál értékesebb nemzedéknek. Vörösmartyt idézve: „Legyen minden magyar utód különb ember, mint apja volt”.

Irodalom

- Ács, G., Pilling, J. & Zatik, I. (1992). *Meghaltam – és élek*. Medicina Könyvkiadó.
- Arisztotelész (1971). *Politika*. Gondolat Könyvkiadó, pp. 289–290.
- Bolyki, J. & Ladányi, S. (1987). A református egyház. In (Ed.) Lendvai L. F.. *A magyar protestantizmus 1918-1948*. p. 105.
- Brink, T. L. (1977). A psychotherapeutic model for religious education. *Religious Education*. 72(4). P.: 409–413.
<https://doi.org/10.1080/0034408770720406>
- Chardin, T.-a (1955). *Le Phénomene humain*. Paris, Le Seuil. Vö.: A vallás eszméje
- Picon, G. (Ed.) 1963. *Korunk szellemi körképe*. Occidental Press, Washington D. C. P.: 338.
- Cully, K. B. (Ed.) 1963. *The Westminster Dictionary of Christian Education*. Westminster Press.
- Eliade, M. (1987). *A szent és a profán*. A vallás lényegéről. Európa Kiadó.
- Frazer, J. G. (1993). *Az Aranyág*. Századvég Kiadó.
- Gál, Z. (1987). A „dialektikai teológia” hatása. In (Ed.) Lendvai L. Ferenc. *A magyar potestantizmus 1918–1948*. Kossuth Könyvkiadó.
- Gilson, E. (1944). *L’Espirít de la Philosophie Médiévale*. Paris, Vrin, Vö.: A vallás eszméje.
- Glaserapp, H. (1972). *Die fünf Weltreligionen*. Eugen Diederichs Verlag, 8.
- Jahoda, G. (1975). *A babona lélektana*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kotschy, B. (2022). Az oktatás célrendszere. In Falus, I. & Szűcs, I. (2022). *A didaktika kézikönyve. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789634548454.10>
- Kozma, T. (1999). *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kozma, T. (1992). Iskola és egyház. *Educatio* 1.
- Köpeczi, B. (1980). A mindennapi tudat szerkezete. In (Eds.) Frank, T. & Hoppál, M.: *Hiedelemrendszer és a társadalmi tudat*. 21.
- KSH (2022). Magyarország vallási megoszlása a népszámlálás adatai alapján.
- Lendvai L. F. (1987). „A magyar protestantizmus 1918–1948”. Kossuth Könyvkiadó.
- Lipka, M. & Hackett, C. (2017). Why Muslims are the world’s fastest-growing religious group. *Short Reads*.
- Mérei, F. (1948). *Gyermektanulmányok*. Egyetemi Nyomda. 20.
- Mihály, O. (2000). Értékluralizmus és nevelés, Új Pedagógiai Szemle. 2. szám.
- Moody, A. R. (1975). Élet az élet után. *Ecclesia*, 61.
- Nahalka, I. (2022). A tanulás. In Falus, I. & Szűcs, I. (2022) *A didaktika kézikönyve. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789634548454.3>

- Ottlyk, E. (1965). *Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében*. 274–276.
- Picon, G. (Ed.) 1963. *A vallás eszméje. Korunk szellemi körképe*. Occidental Press. 321.
- Pusztai, G. (2020). *A vallásosság nevelésszociológiája*. Gondolat Kiadó. 345.
- Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute 1518*. In. *Band 1 Schriften von 1517–1520*. De Gruyter, 1983. <https://doi.org/10.1515/9783110889017-008> <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110889017-008/html>
- Révai Nagy Lexikona. XIX. 1926. P.: 339.
- Thomas, R. M. (1997). Religious Education. In (Ed.) Lawrence J. Saha. *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. P.: 144.
- Tomka, M. (1992). *Vallás és iskola. Educatio*. 1.
- Vörösmarty, M.: *Jóslat*
- Weber, M. (1995). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*.
- Zolnay, V. (1983). *A művészetek eredete*. Magvető Könyvkiadó.
- Zoltai, D. (1961). *Világnézeti nevelés és a vallásos világnézet I*. Tankönyvkiadó. P.: 11.
- Zrinszky, L. (2002). *Neveléstudomány*. Műszaki Könyvkiadó. 176.